

FREDRIK SVANBERG

*Samlingar och samlande
på Historiska museet*

MUSEERNA BÖRjade EN GÅNG i tiden som *samlingar* som man kunde besöka, och detta har haft stor inverkan på deras historia och karaktär som institutioner. Det gäller även Historiska museet i Stockholm som en gång startade som en samling och ett samlande. Långt fram i tiden har samlandet varit museets självklart mest centrala verksamhet. Vill man förstå museet behöver man därför förstå samlandet, och inom projektet om Historiska museets historia (se föregående artikel av Johan Hegardt) har jag arbetat med frågor kring just detta.

Utställning, samling och forskning – detta utgjorde i princip samma sak vid Historiska museet under dess tid i Nationalmuseums bottenvåning 1866–1939. I början fanns inga magasin utan hela samlingen var utställd. Museets guideböcker kallades långt fram under 1900-talet för ”en guide till samlingarna”, dvs. samling och utställning var detsamma, både idémässigt och i praktiken. Det som ställdes ut var samlingens ordning, kategorier och mening. Museet växte fram ur ett samlingsystem och därför blir det viktigt att försöka se på det tidiga Historiska museet och dess historia ur vad vi kan kalla ett samlingsperspektiv.

Ett sätt att vända på perspektivet när det gäller samlande handlar om att ställa andra frågor än de som var styrande vid insamlingen och sam-

lingssystemens uppkomst. Vad har samlats av vem? Hur har man valt? Med vilka perspektiv har val gjorts och information skapats? Vilka konsekvenser för presentation, representation och kunskapsproduktion har detta haft?

Dessa resonemang kan primärt byggas på teoretiska utgångspunkter från vad som under senare år har kallats *material culture studies*. Hur ”blandas” ting och objekt med människor i bildandet av det som vi kallar ”samhälle” och ”historia”? Vilken roll spelar tingen som förutsättningar och grund för det sociala livet (Olsen 2010: 2)? De nya sätten att se på samlingar som meningsskapande och som ”aktörer” snarare än ”reflektioner av bakgrunder” har även vuxit fram inom den så kallade nya museologin från det tidiga 1990-talet och framåt (Svanberg 2009).

Inom projektet om museets historia har jag framför allt undersökt tre olika komplex av frågor. För det första, samlandets början och tidigaste tid, cirka 1837–1945. För det andra, uppbyggnaden av en internationell ”komparativ” samling som bland annat innebar att museet under lång tid skickade ut samlingsexpeditioner på olika håll i världen. För det tredje har jag också arbetat med hur digitalisering och nya villkor för digital närvaro även förändrar museets samlande. Jag ska i det följande presentera något från alla dessa tre delar.

Samlandets början på Historiska museet: åren 1837–1945

Den så kallade antikvitetssamlingen hade sitt ursprung i 1500-talet men var inte så omfattande. Samlingen förvaltades av Vitterhetsakademien sedan denna ombildats av Gustav III år 1786. Samlingen fanns på Stockholms slott från 1804. Bror Emil Hildebrand arbetade där under riksantikvarien Johan Gustaf Liljegren från 1831 och efterträdde honom 1837. Med Hildebrands tillträde som riksantikvarie började en ny epok. Den samling han tog över var mångskiftande, den var lik ett förvuxet kuriosakabinett och omfattade enligt inventarieförteckningen ungefär 2 800 föremål, oräknat flera tusen ytterligare mynt och medaljer. Föremålssamlingen var egentligen inte särskilt nationell och hade heller inte

någon tyngdpunkt i tiden före 1500-talet – de två huvudsakliga faktorer som den senare skulle komma att förknippas starkt med. Forsaker som hittats i jorden utgjorde långt ifrån någon majoritet av samlingen. Det mest framträdande var de många guld- och silverföremålen, särskilt från tiden efter reformationen på 1500-talet, och ett stort antal sigillstampar. Samlingen omfattade hela historien och var tämligen global.

Hildebrand började sortera upp samlingen enligt det nya treperiodssystem som han lärt av kollegan Thomsen i Köpenhamn. Samlingens ordning var långt fram i tiden i första hand uttryckt genom dess fysiska ordning i rummet. Föremålen lades vid intagandet i museet in i ett kronologiskt uppdelat förvaringssystem. Förvaringen innebar en inplacering av föremålet i en fysisk manifestation av tusentals år av tid. Ett märkligt "tidslandskap" av föremål konstruerades av Hildebrand i slottet, och än mer utpräglad i de senare lokaler han fick använda. Här kan vi alltså se hur treperiodssystemet inte bara utgör en idé och ett sätt att strukturera kunskapen och berättelsen om historien. Det är i högsta grad också ett sätt att ordna den fysiska, tredimensionella verkligheten på museet och hur den skulle upplevas både av personal och publik. Samlingarna och deras ordnande i rummet gav treperiodssystemet materialitet och verklighet.

Under de följande 20 åren, från 1846 och fram till det att Historiska museet öppnade som ett stort nationellt museum i det nybyggda Nationalmuseum 1866, ägde en total omvandling rum av det förvuxna kuriosakabinett som Hildebrand hade tagit över. Från att 1845 ha varit en av flera större fornsakssamlingar i Sverige, hade samlingen 1866 blivit den utan jämförelse mest omfattande och högkvalitativa vad gäller bredd och mångfald av olika slags föremål. Annekteringen av en mängd andra samlingar innebar en centralisering och nationalisering av fornsakssamlandet. Detta gav Hildebrand och andra med tillgång till museet helt nya möjligheter till nationell överblick, koncentrerad fornforskning och historieskrivning på ett sätt som annars inte skulle ha varit möjligt.

Utställningssalarna inreddes inför Nationalmuseums öppnande 1866

enligt samma mönster som samlingens ordning (figur 1). I utställningen kom besökaren, efter två förrum varav det andra innehöll en del större pjäser som gravstenar och stockbåtar, in i den stora stenålderssalen. Därefter passerades ett galleri där man mötte först bronsåldern, sedan Gotlands järnålder och till sist järnåldern på fastlandet. Sedan kom man in i en stor sal med mindre medeltidsföremål (vid invigningen 1866 fanns här provisoriskt en del historiska märkvärdigheter såsom Gustav II Adolfs skjorta, Gustav Vasas käpp, Bellmans mandolin och annat).

Efter detta kom man till den stora ”kyrksalen”, eller den ”djupa salen” som den kallades därför att golvet är nedsänkt (numera museibutik med mera), där stora medeltida föremål som altarskåp och gravstenar ställdes ut. Efter kyrksalen kunde man så antingen gå in i salen för nyare tid (efter cirka år 1500), där man vid invigningen provisoriskt kunde se en del större föremål såsom Gustav III:s släde, Karl den XII:s vaggga och annat, eller gå in i myntkabinettet som låg i en egen sal.

Tre fjärdedelar av våningsplanet kunde öppnas för publiken den 15 juni 1866, samtidigt med den stora Stockholmsutställningen det året, medan resten färdigställdes senare samma år.

Denna övergripande disposition hade hunnit förändrats något redan i den första guiden, vilken Montelius publicerade 1872 (se nedan), och den ändrades gradvis efter hand fram till det att museet stängde för flytten till Narvavägen 1939. Förändringarna bestod framför allt i en gradvis utglesning av föremålen under tidigt 1900-tal för att göra museet mera överskådligt samt en viss omflyttning i placeringen av myntkabinettet och de sentida föremålen. I Nationalmuseums bottenvåning bjöds man alltså in i Bror Emil Hildebrands förrumsligade tid – hans tidslandskap – där man skulle vandra genom det nationella folkets evolution. Detta museikoncept är inte unikt utan ett tydligt exempel på det sena 1800-talets ”evolutionära museer” vilka efterträdde kuriosakabinetten och upplysningstidens museer.

Särskilt sociologen Tony Bennett har synliggjort hur sådana klassifikatoriska och typologiska principer – som Hildebrands – lades till

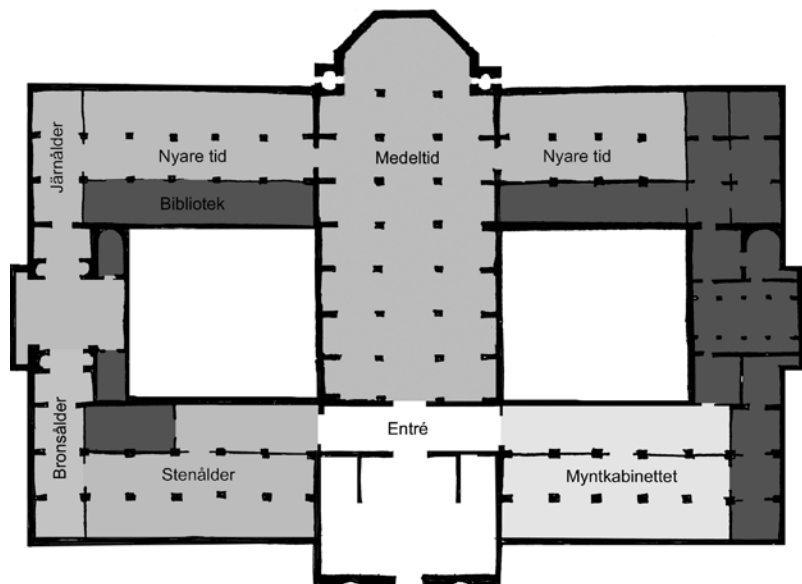

FIG. 1. Dispositionen av Nationalmuseums bottenvåning vid öppnandet 1866. Mörkgrått område visar magasin och kontorslokaler. Den vänstra ”nyaretidssalen” skulle egentligen innehålla medeltida småföremål, vilken den gradvis också kom att göra. (Efter uppgifter i Thordeman 1946.)

grund för evolutionära utställningar. I dessa var den linjära uppställningen basen för en pedagogisk upplevelse genom rörelse och synintryck vid vandringen genom utställningen. Genom en ordning av föremål, organiserad längs en enkelriktad gångväg, skulle besökaren, steg för steg, förstå evolutionen från primitivt till avancerat. Detta ”organiserade gående” var en pedagogisk teknologi för organisationen av synintryck och lärande (Bennett 1995: 43f., 2004: 16off.). Historien kunde inte bara *föreställas* som kollektiv och evolutionär på ett nationellt plan,

man kunde nu faktiskt vandra igenom och med alla sinnen uppleva en autentisk, materialiserad manifestation av den.

Det pågick, tidsmässigt fram till andra världskriget och i viss mån därefter, en uppdelning och ett försök till renodling av samlingarna mellan de statliga museerna. Samlingar skulle anpassas efter de särskilda berättelser om världen som de skulle representera. För Historiska museet handlade det tidigt om att skilja ut det "etnografiska" materialet, föremålen från andra länder, från de svenska föremålen. Det utländska skulle inte beblandas med föremålsberättelsen om svenskarnas långa evolution. Det var vid mitten av 1910-talet som frågan väcktes om hur statens samlande på det nationella planet på bästa sätt skulle regleras och delas upp mellan de stora museerna. Frågan både initierades och behandlades av museicheferna själva och gällde gränserna mellan Historiska museet, Nationalmuseum, Livrustkammaren och Nordiska museet. Nordiska var – som ett civilsamhälleligt initiativ – en gökunge i boet med ambitioner som till stor del överlappat de statliga museernas. Med den reglering av museernas samlingsområden och verksamhet som till sist uppnåddes 1919 fick Historiska museet den avgränsning som i princip fortfarande gäller.

Efter att ha skiftat ganska mycket, och då särskilt när det gällde etnografiska och sentida föremål, kom Historiska museets samling att en bit in på 1900-talet stabiliseras till sin inriktning och karaktär. Men inga avgränsningar gentemot andra museer har varit fullständiga och i samlingens djup finns fortfarande lager på lager av föremål knutna till tidigare inriktningar.

Hösten 1939 stängdes Nationalmuseum och de flesta föremålen förvarades nedpackade på olika säkra platser under kriget. Den 17 april 1943 invigdes den stora och stilbildande *Tiotusen år i Sverige* i de nya museilokalerna på Narvavägen, där forntiden och medeltiden åter ställdes upp efter tiden i malpåse. I *Tiotusen år* gick man i princip samma kronologiska stråk som i den gamla utställningen på Nationalmuseum. Men utställningarna hade blivit luftigare och innehöll mer komplement-

material som bilder, stora människofigurer och kartor. Utställningarna hade blivit mera selektiva och mindre typologiska – men vandringen genom sten-, brons- och järnålder var sig ändå lik.

Först under 1990- och 2000-talen bröts den gamla utställningsordningen och 2007 hade hela bottenvåningen byggts om i grunden. Den innehåller nu utställningen *Forntider* i de före detta sten- och bronsålderssalarna (färdig i två etapper, 2005 och 2007) samt *Vikingar* (2002, ombyggd 2004) i vad som från början var järnåldersflygeln. Övervåningen har till delar kvar sin disposition från 1943 men har ändrats genom att de romanska salarna sedan 2010 hyser utställningen *Sveriges historia*, som för första gången sedan 1915 åter presenterar hela historien fram till nutid.

Den komparativa samlingen

År 1880 beslöt Vitterhetsakademien att Historiska museet skulle bygga upp en ”komparativ samling” av forntida föremål från andra länder som man skulle kunna jämföra med de ”svenska” (*Månadsbladet* 1880). Akademien och museet skickade därefter – och långt fram i tiden – iväg expeditioner till olika delar av världen för att hämta hem samlingar, och man bytte också till sig mycket från andra museer, med ”svenska” föremål som utbyte. Den komparativa samlingen expanderade betydligt från 1890-talet och framåt och kom inte att direkt beröras av den gränsdragning som 1919 gjordes mellan de statliga museerna i syfte att renodla deras ansvarsområden och samlingar. Amanuensen Fredrik Robert Martin (1868–1933) gjorde under 1890-talet långa resor i Östeuropa och Asien och förvärvade omfattande samlingar från Ryssland, Sibirien, främre Asien och Egypten. Gustaf Hallström (1880–1962) gjorde expeditioner i Nordryssland, vilka bara till liten del egentligen har studerats av senare forskare. Olov Janse (1892–1985) samlade stora material från Frankrike och Birger Nerman (1888–1971) från Baltikum.

Fast mest spännande av museets expeditioner är nog Ture Johnsson Arnes resor och samlande. Arne var extra ordinarie amanuens vid

Vitterhetsakademien 1902, förste antikvarie vid museet 1909–1944 och professor i arkeologi. Han är utan tvivel en av Historiska museets mest kända profiler genom tiderna. Arne var på insamlings- och utgrävnings-expeditioner i Frankrike, Ryssland, främre Asien och framför allt i Iran 1932–1933. Föremålen från Iran är nu deponerade i Medelhavsmuseet, medan skelettmaterialet finns kvar på Historiska museet liksom utgrävda föremål och mänskliga kvarlevor från Ryssland och Ukraina.

Ingen av Arnes andra resor kan till omfattning och ambitionsnivå jämföras med expeditionen till Persien 1932–1933 (figur 2). Den ingick i ett av Sven Hedin drivet paraplyprojekt om undersökningar längs Sildenvägen. De frågor som projektet skulle undersöka handlade om att reda ut kulturförhållanden och kulturella kontakter. På förfrågan från Vitterhetsakademien fick Arne tillåtelse av den persiska regeringen att göra arkeologiska undersökningar på ”Turkmenstappen” öster om Kaspiska havet och söder om floden Atrek. Arne avreste hösten 1932 med sin fru Ida och två svenska arkeologistudenter från Stockholms högskola. På stäppen i Iran fanns ett stort antal större kullar, eller ”tepées”, som var resultatet av ett långvarigt boende på samma plats i form av större byar eller småstäder, där avfall och ruiner av hus gradvis ackumulerats och bildat kullar. Arne valde en särskilt stor kulle av dessa för sina undersökningar, nämligen Shah Tepé bouzourg, eller ”den stora kungliga kullen”.

Tidigt under 1933 formerades grävstyrkan och i april började grävningen som sedan höll på till juli. Omkring 100 personer arbetade dagligen med Arnes utgrävningar. I kullen fanns gravar, lämningar av hus och ett stort antal föremål av olika slag. Arne tog tillvara mängder av hela och sönderslagna keramikkarl, många fynd av metall samt djurben och skelett av människor.

Martins, Hallströms, Arnes och andras arbete med expeditioner i andra länder blir egentligen först begripligt då man sätter det i relation till hur man tänkte kring Historiska museets samlande. Resenärerna uppfattade själva sitt arbete som insamlingsarbete. Föremål skulle skaffas

FIG. 2. Grävarbete vid Shah Tepé 1933. Ture Arne i tropikhjälm till höger, omgivnen av persiska arbetare. Foto i Ture Arnes arkiv i Antikvarisk-topografiska arkivet /Riksantikvarieämbetet.

fram och föras ”hem” till museet i Stockholm för att bygga upp dess samling. Poängen med att ha dem där var att de skulle bilda en ”komparativ”, jämförande samling av de Andras föremål som kunde sättas i relation till Våra föremål. Principen var att svenskarnas tänkta evolution och materiella utveckling skulle tydliggöras genom jämförelser med andras.

Den komparativa samlingen är bara en del av det globala inslaget i Historiska museets samlingar. Mängder av andra arkeologiska föremål kommer egentligen också från andra delar av världen. Fast detta syns inte i samlingens informationssystem eftersom det framför allt är föremålets fyndplats i Sverige som registrerats i systemet. Föremålen med flera kända tillverknings- och/eller användningsplatser förutom fyndplatsen knyter ju an till olika geografiska sammanhang och historier. För en del föremål ligger förmodligen deras största historiska betydelse och intresse just i att de har rört sig, och de kanske egentligen främst ska ses som exempel på rörelser av människor i historien. Föremålen färdas ju inte av sig själva utan med människorna. Om samlingsinformationen om föremålen ska kunna fungera som ett slags biografier behöver mångfalden av deras rörelser och historier lyftas fram, vilket är ett viktigt arbete för framtiden.

Från katalogrummet till den globala scenen

Den gamla ordningen – där samlingens informationsstruktur och museets utställda kommunikation var i det närmaste samma sak – bröts under 1990-talet. Denna förändring ändrade äldre principer med tradition från det tidiga 1800-talet. Digitaliseringen och förmedlingen över internet av den digitala samlingsinformationen som byggts upp de senaste 20 åren förändrar också samlandets villkor i grunden. Kommunikationen av museets samlingsinformation vidgas nu – från helt lokal och bara sökbar via ett litet rum med registerkort, ”katalogrummet”, till globalt tillgänglig i hela världen med en knapptryckning. Trots dessa förändrade villkor har praktikerna kring att samla och skapa information om det samlade förändrats ganska lite över tid. De principer man hade för att välja, registrera och hantera information om de samlade föremålen på, och som upprättades under 1800-talet, kvarstår till stora delar.

Ett framtida samlande behöver en informationsstruktur som bättre kan möta museets eget behov av att representera nya berättelser, både internt i utställningsprojekt och externt i den nya, globala kommuni-

kationen av samlingen. Det behöver också ta särskild hänsyn till den speciella informationsmässiga selektivitet som kännetecknade det äldre systemet samt till såväl forskningens som den digitala världens ”semantiska” syn på föremål och deras relationer till platser, människor och sammanhang.

Att skapa en mer semantisk informationsstruktur kring de samlade föremålen, som tar utgångspunkt i deras relationer och i hur de kan kopplas till olika sammanhang, kommer att stödja deras kommunicerande och användbarhet i nya digitala sammanhang. Det är också ett sätt att lyfta samlingen ur dess bundenhet vid den särskilda, äldre historiska berättelse om evolution och nation som Historiska museets gamla informationssystem knutit den till.

Digitalisering och digitalt tillgängliggörande av föremålssamlingar är ett växande utvecklingsfält i den internationella såväl som den svenska museisektorn. Den internationella forskningen och debatten kring ”virtual heritage”, eller virtuellt kulturarv, har också börjat uppmärksamma att fokus i sammanhanget ofta legat för snävt på teknologiska möjligheter och deras implementering, och på vägen har grundläggande frågor kring kulturella och historiska perspektiv glömts. Det vill säga frågor kring exempelvis vilka urval som ska göras, vilka värden man vill stå för och vad som egentligen ska representeras och kommuniceras av de system som konstrueras.

Digitala medier och internet öppnar upp stora möjligheter men utmanar samtidigt museernas klassiska systemtänkande (Cameron & Robinson 2007). Digitala samlingar synliggör de materiella tingens relationer och nätverk. Den uppkopplade informationen lyfter också föremålen ur de enskilda museernas ibland snäva perspektiv där de kopplats till utslutande kategorier eller särskilda, lokalt betonade berättelser.

Framtidens museisamlingar, vars användning och presentation man i hög grad kan förutsätta kommer att filtreras igenom digitala medier, behöver präglas av en större och polysemantisk sökbarhet genom betydligt fler ingångar, perspektiv eller ”blickar” än idag. De bör också i högre

grad än idag bli tillgängliga genom tematiska presentationsskikt som ger perspektiv. Allt detta kräver både ett förnyat grundarbete med föremålsinformationen och delvis nya arbetsprocesser kring tematiska ingångar, men har en tydlig potential att kunna bearbeta mycket av problemen med äldre samlingssystem och samlandepraktiker.

Föredrag den 6 mars 2012*

REFERENSER

- ARNE, T.J. (1945). *Excavations of Shah Tepe, Iran. Reports from the scientific expedition to the north-western provinces of China under the leadership of Dr. Sven Hedin* 7, Archaeology 5. Stockholm: Statens etnografiska museum.
- BENNETT, T. (1995). *The birth of the museum: History, theory, politics*. London & New York: Routledge.
- BENNETT, T. (2004). *Pasts beyond memory: Evolution, museums, colonialism*. London & New York: Routledge.
- CAMERON, F. & ROBINSON, H. (2007). Digital knowledgespaces: Cultural, theoretical, practical, and usage issues facing museum collection databases in a digital epoch. I Cameron, F. & Kenderdine, S. (red.), *Theorizing digital cultural heritage: A critical discourse*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Månadsbladet* 1880.
- OLSEN, B. (2010). *In defense of things: Archaeology and the ontology of objects*. Lanham: AltaMira Press.
- SVANBERG, F. (2009). *Museer och samlande*. Studies 12. Stockholm: The Museum of National Antiquities in Stockholm.
- THORDEMAN, B. (1946). Ett museum växer fram. 1. Lokalfrågor och inredningsproblem. I Schüeck, A. & Thordeman, B. (red.), *Ad patriam illustrandam. Hyllningskrift till Sigurd Curman*. Uppsala.

* Fredrik Svanberg är docent i arkeologi och forskningschef vid Statens historiska museer, Stockholm.